

מתחת לאדמה אל קץ המרד

בימים אלה מכשירים מסלול חדש בעיר דוד. המסלול מתחיל ליד בריכת השילוח של ימי בית שני וממשיך בתעלה תת קרקעית מתחת לרחוב ההרודיאני שבה, כנראה, הסתתרו שרידי מגני העיר בזמן המרד הגדול. מסע מרתק לעברה של ירושלים

כתב וצילם: דניצ'ו ארנון, מרצה ומדריך טיולים

החלק שהתגלה מבריכת השילוח של ימי הבית השני. ברקע - בתי הכפר סלואן

אבנים מסותתות. שרידי מבנים שהיודרדו אל רחבת בריכת השילוח

צילום ריאליסטי בגודל טבעי המשחזר את מראה בריכת השילוח של ימי הבית השני

על אילו מנהרות מספר ההיסטוריון היהודי, המקור העיקרי לידיעותינו על אותה תקופה? והיכן יש בירושלים מנהרות היכולות להכיל אלפיים איש?

בנייתו של הרחוב ההרודיאני

כ־90 שנה קודם לכן החל הורדוס, המלך המגלומן, להקים מחדש את מתחם הר הבית ואת בית המקדש, כך שייכנס לספר השיאים של הימים ההם כמתחם המקודש הגדול בעולם, וירשים אפילו את הרומאים, שהיו מומחים בהקמת פרויקטים עצומים. הורדוס הרחיב את במת הר הבית למערב ולדרום בקירות

(הרומאים) "ברחו אל העמק אשר מתחת לשילוח... ובידי השומרים (הרומאים) עלה להדפם ולהפיצם, ואחד אחד נמלטו אל המנהרות". ולאחר מכן: "הרומאים חקרו למצוא את האנשים המסתתרים במנהרות וקרעו את שכבת האדמה אשר על גבן ואת הנופלים בידם הכו על פי חרב. ובמנהרות נמצאו כאלפיים פגרים ... רובם חללי רעב, ונוראה הייתה צחנת הפגרים, אשר עלתה באף הרומאים הפורצים במנהרות...". כשלושה שבועות לאחר מכן נפלה גם העיר העליונה, וזה היה סופו הנורא של המרד (אם כי מצדה החזיקה מעמד עוד כארבע שנים).

בתשעה באב, שנת 70 לספירה, חרב בית המקדש, אך הקרבות בירושלים לא פסקו, ויומיים אחרי כן חדרו הרומאים אל העיר התחתונה. "הם פרצו כנחל ברחובות, והכו בחרב את כל הנופל בידם, והמיתו אנשים לאין מספר, ושרפו את הבתים באש על הנמלטים בתוכם", מספר יוסף בן מתתיהו בפשטות מכמירת-לב על ימי ירושלים האחרונים. "...הם הקימו תלי חללים ברחובות והציפו את כל העיר במצולות של דם...". "העריצים", כך מכנה בן מתתיהו את הקנאים (שהרי את הספר כתב עבור

מרכז חפירות ארכיאולוגיות

עיר דוד, הגבעה הדרומית להר הבית, רכס צר וארוך המשתפל דרומה אל גיא בן הינום, היא מרכז החפירות הארכיאולוגיות של ירושלים בשנים האחרונות. כאן נוסדה העיר לפני כ־3,000 שנה וכאן היה מרכז בימי הבית הראשון.

למרות נחיתותה הטופוגרפית העדיפו הקדמונים את הגבעה הזאת בזכות מקור המים השופע שבה, מעיין הגיחון. מפעלי המים המרשימים של הגיחון והביצורים הקשורים בהם, שחלקם התגלו רק בשנים האחרונות, מהווים את השיא בביקור במתחם שהוכשר כה יפה למבקרים.

מעטים השטחים הלא חפורים על גבעת עיר דוד, והחופרים עטים על כל שטח פנוי. כמעט כל מכת מעדר מעלה ממצאים מרגשים, ולאט לאט מתמלא הפאזל ומתקבלת התמונה המלאה של המקום המרתק הזה.

גדולה עשרות מונים מבריכת השילוח של היום. רוב הבריכה קבור עדיין מתחת לבוסתן, אך הקטע שהתגלה די בו כדי להעיד על גודלה ועל יופייה. הייתה זו בריכה בנויה אבן, סביבה רחבה מרוצפת ועליה סטיו עמודים. בנוסף במקום נמצאה גם האמה, המשך נקבת השילוח, שהוליכה את מימי מעיין הגיחון אל הבריכה.

"עשרות אלפי עולי רגל הגיעו לירושלים בשלושת הרגלים", מספר שוקרון. "הם הגיעו קודם כל לבריכה וטבלו בה לפני הכניסה אל בית המקדש. הבריכה התמלאה מאמה שהיא המשכה של נקבת השילוח, ומי מעיין הם המועדפים לטהרה. אלפי אנשים היו יכולים לטבול בבריכה ולהתארגן ברחבה שסביבה". עולי הרגל הגיעו, טבלו והיטהרו. אך כיצד המשיכו משם ולאן?

חלקו הדרומי של הרחוב ההרודיאני

בקצה הצפוני-מערבי של הרחבה המרוצפת גילו החופרים את קצהו של רחוב מדורג, מרוצף אבן. מדרגות הרחוב היו מותקנות לסירוגין, מדרגה אחת צרה ומדרגה אחת רחבה. מדרגות דומות התגלו גם בחפירות הכותל הדרומי - המדרגות המוליכות אל שערי חולדה. החוקרים העלו אז את ההשערה שצורת דירוג זו תוכננה במיוחד כדי שאנשים יאלצו לעלות במדרגות לאיטם, בהדרת הכבוד הראויה לעלייה לרגל למקום קדוש. קטעים של הרחוב התגלו, כאמור, על ידי חופרים אחרים במהלך מאה השנים האחרונות, אבל כאן נמצא הקצה של הרחוב ההרודיאני, וניתן היה להשלים את הפאזל.

לאחר הטבילה בבריכה, היו יכולים עולי הרגל המטוהרים לעלות במדרגות הרחבות עד לפינה הדרומית-מערבית של חומת הר הבית. כאן היו יכולים לפנות מזרחה ולהיכנס להר הבית מדרום, דרך שערי חולדה, או לעלות אל אזור הסטיו המלכותי שבדרום המתחם

תמך עצומים, שהכותל המערבי של ימינו הוא חלקו התחתון של המערבי שבהם. בשנת ארבע לפני הספירה סיים הורדוס בייסורים את חייו מלאי התהפוכות, אך העבודות על הר הבית ובסביבותיו נמשכו אחרי מותו, עד שנים ספורות לפני פרוץ המרד ברומאים. בתקופה זו, כנראה, נבנה הרחוב ההרודיאני הרחב והמפואר, שהוליך לאורך הכותל המערבי ודרומה. חפירות הכותל הדרומי גילו את הרחוב לראשונה, מרוצף יפה באבנים ענקיות, לצדו חנויות ותחתיו, במרכזו, תעלת ניקוז גדולה, כמקובל בתקן הרומאי לרחובות ערים. חפירת מנהרת הכותל גילתה את הקצה הצפוני של אותו רחוב. ההולכים במנהרת הכותל צועדים על חלק מקטע זה, ורואים בקצהו כיצד פסקו עבודות הסלילה והבנייה טרם סיומן.

חוקרי ירושלים תהו רבות בשאלה להיכן הולך חלקו הדרומי של הרחוב. אמנם ארכיאולוגים שחפרו באזור עיר דוד בשלהי המאה ה־19, זיהו קטע של רחוב מרוצף ותעלת ניקוז מתחתיו, אך היה זה קטע קטן שלא נתן תמונה מלאה.

טבילה בבריכת השילוח

נקבת השילוח התגלתה עוד במאה ה־19. מימיה זרמו, וזורמים, אל בריכת השילוח. בריכת השילוח בת ימינו, שאליה מגיעים ההולכים בנקבה, היא בריכה קטנה יחסית שנבנתה בתקופה הביזנטית יחד עם כנסייה שהתנוססה סמוך לה. בריכת השילוח הייתה מקודשת לנוצרים כי בה, על פי הברית החדשה, ריפא ישו עיוור מלידה. הבריכה הגדולה, מימי ישוע, הייתה כבר אז מכוסה ונסתרת. היכן הייתה אותה בריכה מפורסמת מימי הבית השני? זו עוד חידה שעמדה בפני חוקרי ירושלים.

הארכיאולוגים פרופ' רוני רייך ואלי שוקרון החלו לחפור בחלק הדרומי של גבעת עיר דוד, דרומית מזרחית לבריכת השילוח. בשולי בוסתן ערבי הם גילו רחבה מרוצפת ושוליים מדורגים של בריכה רבועה ענקית,

קצה הדרומי של הרחוב ההרודיאני, סמוך לבריכת השילוח. נראים בברור שני מקומות שבהם, כנראה, פוצו החומים את אבני הריצוף כדי להגיע אל המשתתרים בתעלת הניקוז

בתוך תעלת הניקוז שמתחת לרחוב ההרודיאני, כנא, כנראה, הסתתרו אחרוני המרדנים

עבודות אחרונות להתקנת תעלת הניקוז למעבר מכרים

אם תמשיכו עוד קצת תגיעו לציור ריאליסטי גדול, המשחזר את הברכה וסביבותיה, על סטיו העמודים שהיה בה ועל כמה מעולי הרגל שעלו מהטבילה, ובאמצעותו תוכלו להתרשם מגודלה ומפארה של הברכה. מצפון אפשר לראות את האמה שהוליכה את המים לברכה, ושבה זורמים המים גם היום. שימו לב לשרידי הסטילובט, בסיס עמודי הסטיו, המוגבה כ־10 ס"מ מעל לריצוף. בהמשך, ממערב, תגיעו אל קצה הרחוב המדורג. במעלה המדרגות, מימין, שתי פרצות באבני הריצוף, מקום חדרת החיילים הרומאים. הפרצות עצמן סגורות עתה בלוחות עץ, כדי שהמבקרים לא יפלו פנימה.

מערכת של מדרגות מודרניות תוליק אתכם אל פתח שממנו תיכנסו אל תעלת הביוב הראשית ובתוכה תלכו כ־300 מטר, מתחת למה שהיה חלקו התחתון, המדורג, של הרחוב ההרודיאני. המקום נוקה, יש בו אוורור ואור חשמל והמעבר בו נוח למדי. עצמו לרגע עיניים ודמיינו לעצמכם את אשר קרה לפני אלפיים שנה, בחודש אב בשנת 70. אלפיים אנשים מזי רעב, צמאים ומותשים, מצטופפים זה על זה בחשיכה המוחלטת של תעלת הביוב. רבים מהם מתים או גוססים, חלקם פצועים וכולם נואשים ואחוזי חרדה. נסו לדמיין את תחושת המחנק והפאניקה, לשמוע את זעקות הפצועים ואת אנקות הגוססים, ולהבין את גודל האימה.

אחרי כ־300 מטר הליכה במנהרה יוצאים לאור יום ממערב לכביש. אפשר לחצות אותו אל השער שממול, שממנו נכנסים אל שאר אתרי עיר דוד, למסלול שייקח אתכם לימים אחרים, לימי הבית הראשון ולתקופות שקדמו לו, או לרדת במורד הרחוב ולשוב אל שביל ירושלים.

עם המשך החפירות תבחן רשות הטבע והגנים בשיתוף רשות העתיקות וגורמים נוספים, את הדרך הנאותה והמתאימה ביותר לפתיחת המסלול המדהים לביקורי קהל. פרטים ניתן לקבל בגן לאומי סובב חומות ירושלים:

02-6268700 או ב־6063*

בן מתתיהו הוא כמה אבני כיסוי של התעלה שנמצאו שבורות. ניכר שנשברו בכוונה, בעזרת פטישים, כדי לפתוח פתח מעבר לחיילים הרומאים שירדו לתעלות וחיסלו את המעטים שנותרו בהן בחיים.

המסלול: ברוכים הבאים למנהרת הזמן

הממצאים החדשים שהתגלו הביאו את רשות הטבע והגנים לעבוד במרץ כדי להכשיר לביקור את המסלול החדש והמרתק, שאפשר לעשות אותו כחלק מטיול לאורך שביל ירושלים.

בהליכה בשביל ירושלים מגיעים למפגש גיא בן הינום עם עמק קדרון ומשם עולים בכביש המוליך צפונה. לאחר כמה עשרות מטרים, משמאל, יש שער שיוליך אתכם לחפירות החדשות. מעבר לשער תמצאו את עצמכם על הרחבה המרוצפת שהייתה מצפון לברכה, כשמשמאלכם חלקה הצפוני של הברכה עצמה, ששוליה מדורגים.

המקודש, בעזרת ה"מחלף" שקשת רוביניזון הייתה חלק ממנו. הרחוב, כאמור, המשיך צפונה.

בקיץ 2007 התחילו רייך ושוקרון לחפור במגרש ריק שנמצא ממערב לכביש היורד משער האשפות אל גיא בן הינום, כ־300 מטר מצפון לברכת השילוח. בעומקה של החפירה הגיעו לתעלת ניקוז לא גדולה, שהוליכה אותם אל תעלת הניקוז שמתחת לרחוב ההרודיאני. תעלה זו בנויה יפה מאבני גזית ומקורה בלוחות אבן גדולים, מסותתים. רוחבה הממוצע כ־85 ס"מ וגובהה בין 1.75 מטרים ל־2.5 מטרים, כלומר אפשר לעבור בה בנוחיות ובקומה זקופה.

הנה, אפוא, המנהרות שבהן הסתתרו אחרוני פליטי המרד בירושלים. חיזוק להשערה זו התקבל כשנמצאו במנהרות שני סירי בישול תמימים מחרס, אופייניים לתקופה, שבהם כנראה נטלו הפליטים מעט צידה למקום המסתור. הממצא שאולי מאשר יותר מכל את סיפורו של